

Naar een verantwoorde digitale samenleving: van kwesties naar acties: Deel I

Verslag werkconferentie, 6 december 2017

Op donderdag 6 december 2017 vond in het SER-gebouw te Den Haag het eerste deel plaats van de SER / Rathenau werkconferentie 'Naar een verantwoorde digitale samenleving: van kwesties naar acties'. Op die dag bespraken ruim 100 deelnemers zeven maatschappelijke en ethische kwesties die samenhangen met digitalisering: privacy, autonomie, veiligheid, controle over technologie, menselijke waardigheid, rechtvaardigheid en machtsverhoudingen. Deze kwesties waren eerder in het Rathenau rapport *Opwaarderen: Borgen van publieke waarden in de digitale samenleving* gesignaleerd.

1. Borgen van publieke waarden is belangrijk en urgent

De zeven kwesties werden aan diverse tafels besproken in twee rondes. Tijdens de eerste ronde bespraken de deelnemers in hoeverre ze een bepaalde kwestie belangrijk vinden en of deze in hun eigen professionele praktijk een rol spelen. De deelnemers onderschrijven het belang van de zeven kwesties en erkennen dat deze waarden door digitalisering onder druk kunnen komen te staan. Dat betekent overigens niet dat de deelnemers negatief tegenover digitalisering staan of minder technologie bepleiten. Daarbij benadrukken deelnemers dat technologie ook ingezet kan worden om publieke waarden te ondersteunen.

2. Twaalf gebieden die om actie vragen

De tweede ronde zoomde in op het handelingsperspectief. Volgens de deelnemers vragen diverse gebieden om actie. De volgende twaalf terreinen kwamen naar voren: 1) bescherming nationale vitale infrastructuur tegen cybercrime en – spionage; 2) gebrek aan transparantie van algoritmen en behoefte aan verheldering verantwoordelijkheden; 3) behoefte aan maatschappelijk verantwoorde manieren van digitaal meten en advies; 4) behoefte aan maatschappelijke dialoog over digitalisering; 5) Nederland als voorloper in maatschappelijk verantwoord digitaliseren; 6) waarborgen publieke waarden tijdens ontwerpproces; 7) markt voor privacy-vriendelijke en veilige producten; 8) afhankelijkheid van grote marktpartijen; 9) digitale empowerment en weerbaarheid; 10) ICT als een professie; 11) belang van grip houden op economisch en maatschappelijk relevante datastromen; en 12) belang van betekenisvolle menselijke inbreng.

Op basis van deze twaalf actiegebieden heeft SER / Rathenau een lijst van 12 ontwerp vragen opgesteld, die op 25 januari 2018 tijdens het tweede deel van de werkconferentie door de deelnemers verder zullen worden uitgewerkt (zie Tabel 1).

Tabel 1. Twaalf ontwerp vragen plus toelichting

	Ontwerp vraag	Toelichting
1	Hoe beschermen we de vitale infrastructuur van Nederland beter tegen cybercrime en –spionage?	Economie en samenleving zijn steeds afhankelijker van ICT, alles raakt digitaal met elkaar verbonden. Vitale infrastructuur is daardoor ook kwetsbaar voor cybercrime (zoals ransomware) en cyberspionage (voor politieke en economische doeleinden). Met welke maatregelen kan cybersecurity van vitale infrastructuur versterkt worden? Waar kunnen we op terug vallen? Wat doen we zelf? Wie heeft welke rol?
2	Hoe creëren we meer transparantie in- en aansprakelijkheid voor algoritmes?	Slimme software wordt voor meer processen in economie en samenleving ingezet, maar de achterliggende algoritmen zijn vaak een 'black box'. Welke vormen van transparantie, en aansprakelijkheid zijn nodig? Hoe zorgen we dat mensen <i>in the loop</i> en <i>in command</i> blijven? Wat doen we zelf? Wie heeft welke rol?
3	Hoe kunnen we ervoor zorgen dat we op een verantwoorde manier gemeten en geadviseerd worden door digitale toepassingen?	Ons leven is innig verbonden met ICT. Op steeds meer (werk)plekken in ons leven meet digitale apparatuur ons gedrag (slimme telefoon, slimme tv, slimme meter, slimme steden, online surfgedrag) en beïnvloedt ICT ons op basis van die metingen (persoonlijke aanbevelingen, profielen, prijzen). Dit heeft voordelen, maar leidt ook tot beperkingen. Willen we überhaupt gemeten worden, en hoe dan? Wat doen we zelf? Wie heeft welke rol?
4	Hoe organiseren we een maatschappelijke dialoog over de invloed van de digitalisering van de samenleving?	De invloed van digitalisering op de samenleving reikt steeds verder en is niet altijd zichtbaar. Voor eerdere sleuteltechnologieën zijn nationale dialogen georganiseerd om burgers te laten meepraten over de betekenis van die technologie. Hoe zorgen we dat alle Nederlanders mee kunnen praten en besluiten over digitalisering? Hoe zou een nationale dialoog over digitalisering vormgegeven moeten worden?
5	Hoe wordt Nederland voorloper in maatschappelijk verantwoord digitaliseren?	Als we de maatschappelijke koers van de digitalisering zelf willen kunnen bepalen, zullen we er hoe dan ook heel erg goed in moeten zijn – maatschappijbreed. Maar hoe doe je dat eigenlijk? Hoe ziet de business case voor de BV NL eruit waarmee we maatschappelijk verantwoord digitaliseren en onze ervaringen daarmee in het buitenland kunnen vermarkten en ook in Europa meer invloed meer invloed hebben op de politieke agenda?
6	Hoe waarborgen we dat publieke waarden zo vroeg mogelijk worden meegenomen in het ontwerpproces van digitale producten en diensten?	Achteraf inbouwen of repareren van publieke waarden in een dienst is ingewikkeld, vaak niet succesvol en kostbaar. Op welke manier kunnen waarden zo vroeg mogelijk bij het ontwerp van nieuwe diensten en producten worden meegenomen? Wie heeft welke rol?
7	Hoe kunnen we een kansrijke markt voor privacyvriendelijke en veilige producten creëren?	Voor consumenten is het niet eenvoudig onderscheid te maken tussen producten die privacyvriendelijk en veilig zijn, en producten die dat niet zijn. Kunnen bijvoorbeeld certificaten of andere kwaliteitskeurmerken zorgen voor meer informatie voor consumenten? Of zijn er andere manieren waarop dit kan?
8	Hoe voorkomen we een te sterke afhankelijkheid van grote digitale marktpartijen?	Monopolieposities en vendor-lock-ins kunnen nadelig zijn voor nieuwe toetreders in de markt, innovatie en het prijsniveau. Hoe kunnen (maatschappelijk en economisch) ongewenste digitale monopolieposities worden voorkomen of doorbroken worden?
9	Hoe zorgen we voor meer digitale empowerment en weerbaarheid van de bevolking?	Hoe zorgen we dat alle Nederlanders, jong en oud, genoeg digitale vaardigheden hebben, op de hoogte zijn van de invloed van digitalisering? Voor jongeren kijken we al snel naar het onderwijs. Naar wie kijken we als het gaat om de ouderen? Wat doen we zelf? Wie heeft welke rol?
10	Hoe zorgen we dat ICT een professie wordt?	IT-ers leveren de bouwstenen voor veel belangrijke maatschappelijke diensten. Hun werk krijgt daardoor steeds meer ethische aspecten. Programmeurs staan onder toenemende druk om hun beroeps cultuur verder te professionaliseren. Bij artsen en advocaten bijvoorbeeld zijn daar allerlei instituties voor ontwikkeld – hoe zou dat hier kunnen? Wat doen we zelf? Wie heeft welke rol?
11	Hoe houdt Nederland grip op datastromen die van economisch en maatschappelijk belang zijn?	Data is steeds vaker de sleutel voor succesvolle digitale dienstverlening. Datastromen van hardware en software kunnen complex zijn (meerdere partijen in meerdere landen) en daarom moeilijk om grip op te houden. Of: Een buitenlandse partij heeft of krijgt zeggenschap over essentiële data. Welke data is van strategisch belang voor het Nederlands bedrijfsleven en (lagere) overheidsorganisaties, en hoe houdt Nederland daar grip op? Wat doen we zelf? Wie heeft welke rol?
12	Hoe behouden we betekenisvol menselijk contact in bijvoorbeeld domeinen als zorg, justitie, arbeid en defensie?	Bij de meeste huidige digitale diensten is er nog iemand (een persoon/organisatie) waarmee contact opgenomen kan worden als digitale communicatie niet volstaat of menselijk ingrijpen nodig is. Met de ontwikkeling van digitale technologie en kunstmatige intelligentie nemen de mogelijkheden toe dat technologie zichzelf regelt. Hoe zorgen we ervoor dat menselijk contact mogelijk blijft, als dat nodig en gewenst is? Wie heeft welke rol?

3. Belang van een Nederlandse visie en voorloperrol

Tijdens het eerste deel van de werkconferentie brachten de deelnemers nog een aantal inzichten naar voren. Diverse deelnemers benadrukten het belang van een breed gedragen Nederlandse visie. Diverse deelnemers denken dat Nederland op het gebied van digitalisering en publieke waarden een internationale voorloperrol kan spelen. Dat vereist een multidisciplinaire aanpak en digitaal vaardige en kritische burgers.

Behoeftte aan een breed gedragen Nederlandse visie

Er is behoefte aan een breed gedragen visie binnen Nederland die houvast biedt aan burgers, bedrijven en overheden. Het belang van de besproken waarden wordt onderschreven, maar het belang van deze waarden is in de praktijk vaak te onduidelijk of abstract door het ontbreken van concrete kaders, expertise en casussen. Er is een scherpere maatschappelijk definiëring van waardes binnen Nederland nodig die een houvast kan bieden aan burgers, overheden en bedrijven. Wat vinden we belangrijk? Wat willen we bereiken? Hoe willen we Nederland inrichten? Hoe verhouden waarden zich ten opzichte van elkaar?

Nederland als gidsland

Hoewel de EU, de VS en Azië vaak genoemd zijn als belangrijke invloedssferen, zien deelnemers om drie redenen een rol voor Nederland. Nederland zou kunnen functioneren als gidsland voor de EU en de rest van de wereld. Daarnaast ontstaan problemen vaak lokaal. Implementatie van een IT-systeem binnen een bedrijf of door een ministerie vereist interpretatie van publieke waarden en expertise en empowerment van gebruikers en ontwikkelaars. Daarbij moeten we in Nederland nadenken over verdienmodellen voor maatschappelijk verantwoord ontwikkelen van technologie, zodat Nederlandse bedrijven de thema's al tijdens de ontwerp- en implementatie fase van technologie in ogenschouw nemen.

Multidisciplinaire aanpak

Het aanpakken van complexe problemen vereist veelal een multidisciplinaire aanpak en de inbreng van vele actoren, van kritische burgers en capabele overheden tot 'value sensitive' bedrijven. Daarom is een verkokerde aanpak binnen ministeries, bedrijven, afdelingen, teams of delen van de samenleving, een zuiver technologische/IT-oplossing of alleen overheidsregulatie ongewenst.

Empowerment van burgers

Onder deelnemers leeft het idee van 'digital empowerment' van burgers en werknemers sterk. Het ontbreekt Nederland aan voldoende kritische burgers die de capaciteiten hebben om met de digitale veranderingen om te gaan of die nieuwe vaardigheden op kunnen doen wanneer ze door automatisering hun vaardigheden niet meer hoeven inzetten. Daarnaast ontbreekt het aan voldoende werknemers die de digitale vaardigheden bezitten om van Nederland een economische macht te maken op het gebied van digitalisering.